

SOURCE STUDIES AND HISTORIOGRAPHY

DOI: 10.46340/ephd.2020.6.3.6

Liudmyla SalahubORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7425-1679>*Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine***«THE UKRAINIAN HISTORICAL JOURNAL»
VS «THE UKRAINIAN HISTORIAN»:
TWO PARADIGMS REGARDING
THE HETMANATE OF THE 18TH CENTURY****Людмила Салагуб***Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна***«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ»
VS «УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК»:
ДВІ ПАРАДИГМИ ЩОДО ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII СТ.**

The article analyses the degree of coverage of the situation of the Hetmanate of the 18th century on the pages of «The Ukrainian Historical Journal» which was published in the territory of the Ukrainian Soviet Socialist Republic and «The Ukrainian Historian» – an emigration publication. Their publication activity from the foundation of each of the journals until 1990 has been taken into account. The article analyses difference of their coverage of the above-mentioned problems, taking into account the socio-political realities in which they functioned. The conclusion about the two conceptual measurements of the history of the Hetmanate has been made. The article shows the isolation of both Soviet and foreign historians from archival materials respectively because of their physical and ideological inaccessibility. As a result, the Hetmanate of the 18th century hadn't become the centre of the scientific narrative of both Ukrainian journals to the beginning of the last decade of the 20th century.

Keywords: «The Ukrainian Historical Journal», «The Ukrainian Historian», the Hetmanate, Left-Bank Ukraine, historical paradigm, Soviet scientists, the Diaspora.

Історія Гетьманщини XVIII ст. є однією з найбільш цікавих і контраверсійних у сучасній історичній науці. Зважаючи на це, її висвітлення істориками різних поколінь саме по собі має неабиякий дослідницький потенціал. Політичній історії Гетьманщини XVIII ст. властива розлога історіографічна традиція, в якій особняком перебуває радянський етап, що припадає на 1920-ті – 1980-ті рр. Ці десятиліття вирізняються суттєвими протиріччями у вивченні Гетьманщини, оскільки одночасно історичну науку продукували два кола українських істориків – ті, хто жив і працював в УРСР, та представники української діаспори. Ця особливість українського наукового історіописання кінця 1950-х – 1990 рр. виразно проявилася у функціонуванні двох наукових журналів – вітчизняного «Українського історичного журналу» (далі – «УІЖ») та еміграційного «Українського історика» (далі – «УІ»).

До вивчення «УІЖ» та «УІ» як історіографічних явищ долучилося чимало науковців. Сплеск інтересу до радянського журналу спостерігався з нагоди його 60-річчя. Зокрема, О. Бажан презентував розвідку щодо початку видання «УІЖ» згідно з документами ЦДАГО України¹. Н. Бацак та О. Реєнт проаналізували історіографічну практику «УІЖ» щодо історії України XIX – початку XX ст.². Л. Сакада та А. Атаманенко зацентрували увагу на діяльності Українського історичного

¹ Бажан, О. Г. (2017). Першопчатки «УІЖ» за документами ЦДАГО України. *Український історичний журнал*, 6, 190-206.

² Бацак, Н. І., Реєнт, О. П. (2017). Проблеми й напрями досліджень історії України XIX – початку XX ст. в історіографічній практиці «Українського історичного журналу» (1957–2017 рр.). *Український історичний журнал*, 6, 61.

товариства в Україні та його виданні – «УІ»¹. «УІЖ» у дзеркалі діаспорних часописів розглянув О. Ясь². В. Ричка та Л. Сакада виокремили напрями співпраці двох видань уже в умовах української незалежності та падіння світоглядних кордонів³. Отже, існує низка розвідок, присвячених «УІЖ» та «УІ», у кожній з яких подано аналіз двох українських видань, виходячи з предметної зацікавленості авторів. Проблема представлення політичної історії Гетьманщини XVIII ст. на шпальтах двох видань, розділених політичним та інтелектуальним кордонами, наразі залишається нерозкритою. Водночас аналіз двох парадигм щодо історії Гетьманщини XVIII ст. дозволить досягнути рівень наукових здобутків і зрозуміти обставини, що впливали на сприйняття цієї сторінки української історії. З огляду на це метою статті є порівняльний аналіз контенту «УІ» та «УІЖ» щодо історії Гетьманщини XVIII ст. В основу розвідки покладено історіографічні джерела – публікації, присвячені історії Гетьманщини XVIII ст., у двох наукових виданнях – радянському та діаспорному.

У другій половині XX ст. чітко сформувалися дві історико-концептуальні течії, репрезентантами яких стали два видання – «УІЖ», що був «трибуною» історичної думки в УРСР, та «УІ», що видавався в еміграційному колі істориків. «УІЖ», на момент свого заснування у 1957 р., став «рупором» радянської версії історії на території УРСР. На проблематиці його публікацій позначалися політична кон'юнктура та відповідне ідеологічне середовище. Водночас українські історики, які вимушено опинилися в еміграції, намагалися продовжувати традиції української національної історичної науки. Серед іншого, для репрезентації своїх здобутків 1963 р. вони заснували журнал «УІ», який з 1965 р. став кварталником Українського історичного товариства. Перейдімо до порівняльного аналізу ступеня представлення історії Гетьманщини XVIII ст. на сторінках двох періодичних видань.

Вивчення публікацій в «УІЖ» дозволяє зробити загальний зріз історіографічної ситуації щодо політичної історії Гетьманщини. Одразу привертає увагу домінування двох аспектів – соціального та економічного. Серед публікацій «УІЖ» доволі складно чітко виокремити дослідження, спеціально присвячені Гетьманщині XVIII ст. Найбільша їх кількість протягом 1957–1990 рр. щодо українського XVIII ст. присвячена переважно селянським рухам, суспільно-політичному та соціально-економічному розвитку Лівобережної України, без спеціального виокремлення Гетьманщини. Загальна картина кількісного складу публікацій «УІЖ» показана на рис. 1.

Опрацювання змістового наповнення «УІЖ» показало, що у перші два роки його існування не відбулося жодної публікації з тематики, що нас цікавить. Протягом 1959–1973 рр. з'явилася низка статей, рецензій та інших праць, у яких висвітлено переважно соціально-економічний аспект, подекуди фігурували політичні мотиви. Чільне місце відводилося антифеодальним рухам, становищу козацтва на Лівобережній Україні, розвитку торгівлі, грошовому обігу, мануфактурному виробництву, книгодрукуванню, освіті, культурі, українсько-російським зв'язкам тощо.

Для більшості розвідок вищезазначеного періоду властивою є актуалізація проблематики, пов'язаної з економічною складовою буття пересічного населення Лівобережної України. Водночас низьким є рівень висвітлення обставин існування та політичної діяльності тогочасного істеблїшменту – української старшини. Красномовним підтвердженням є назви тогочасних розвідок: «Селянські рухи на Півночі Лівобережної України (40–70-ті роки XVIII ст.)...», «Про участь Лівобережної України в зовнішній торгівлі Росії у XVIII ст.», «До питання про соціально-економічний розвиток Лівобережної України (друга половина XVII – початок XVIII ст.)...»⁴ тощо.

¹ Сакада, Л. (2003). «Український історик»: генеза, тематика, постаті. Нью-Йорк; Київ: Видавництво імені Олени Теліги; Атаманенко, А. Є. (2001). Розвиток українського історичного товариства в Україні: діяльність і видання. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки*, 7 (9), 43–50.

² Ясь, О. В. (2017). «Український історичний журнал» у дзеркалі діаспорних часописів: дайджест 1958–1992 рр. *Український історичний журнал*, 6, 207.

³ Ричка, В. М. (1994). «Український історичний журнал» та «Український історик»: питання співпраці. *Український історик*, 01–04, 355–356; Сакада, Л. Д. (1997). Два журнали українських істориків: «Український історичний журнал» та «Український історик». *Український історичний журнал*, 4, 58–68.

⁴ Маруня, П. Ю. (1961). Селянські рухи на Півночі Лівобережної України (40–70-і роки XVIII ст.). *Український історичний журнал*, 2, 86–89; Тищенко, М. Ф. (1963). Про участь Лівобережної України в зовнішній торгівлі Росії у XVIII ст. *Український історичний журнал*, 6, 105–107; Ткаченко, М. М. (1964). До питання про соціально-економічний розвиток Лівобережної України (друга половина XVII–початок XVIII ст.). *Український історичний журнал*, 1, 77–81.

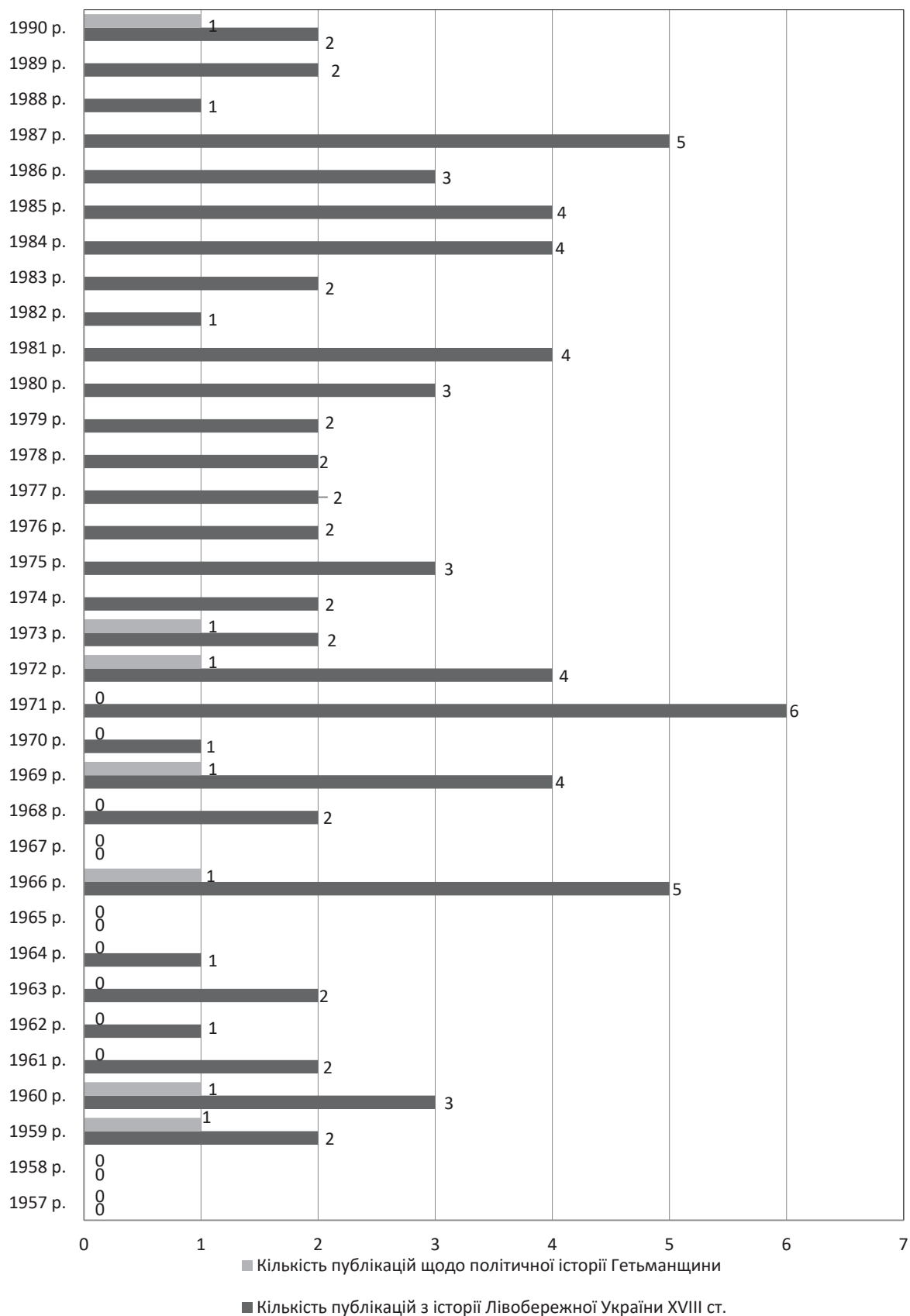

Рис. 1. Кількість публікацій «УГЖ», присвячених історії Гетьманщини XVIII ст.

Протягом 1974-1989 рр. в «УІЖ» не надруковано жодної публікації з історії Гетьманщини, що не випадково, адже це був час тотальної русифікації в УРСР. Разом із закінченням періоду політичної лібералізації системи було припинено проведення певною мірою гнучкої політики в історичній науці СРСР з боку її політико-ідеологічних наглядців. Масштабною була переорієнтація історичної науки в УРСР у зв'язку з ідеологічним поворотом у національній політиці.

Попри домінування в «УІЖ» соціально-економічної проблематики щодо XVIII ст., можна виокремити шар публікацій, у яких у той чи інший спосіб подано характеристику політичного становища Гетьманщини протягом 1709-1964 рр. Для розуміння сутності концепції, у рамках якої на сторінках «УІЖ» викладалися погляди на Гетьманщину, доволі показовою є рецензія В. Голобуцького на монографію В. Дядиченка «Нариси соціально-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст.». Він зацентрував увагу на тому, що праця була першою марксистською книгою, в якій соціально-політичний устрій України кінця XVII – початку XVIII ст. став предметом спеціального дослідження. В. Голобуцький зазначає, що В. Дядиченко, характеризуючи центральні та місцеві органи управління, суд і військо Лівобережної України, показує справжню феодальну суть органів старшинської влади, чим викриває твердження української націоналістичної історіографії про нібито «народний» устрій Гетьманщини. На думку В. Голобуцького, його візаві незаперечно доводить, що основним змістом цього правління було зміцнення панування феодалів над народними масами. Рецензент цілком погоджується з тим, що українська старшина виступала представником класу українських феодалів. Більше того, він, як і автор монографії, підкреслює думку, що гетьмани були великими землевласниками, які експлуатували десятки тисяч селян і мали численну челядь. У тексті рецензії простежується критичне ставлення до будь-якого висвітлення В. Дядиченком українських автономістичних прагнень. Зокрема, В. Голобуцький вважає нечітко визначеною в монографії соціальну функцію козацького війська на теренах Гетьманщини. На його погляд, В. Дядиченко правильно говорить про нього як про зброя класового панування старшини й шляхетства, але авторське потрактування війська «збройними силами українського народу» заперечує¹. Отже, рецензент заперечував будь-які натяки на висвітлення елементів державності, схвально оцінюючи висвітлення класової боротьби.

«УІЖ» не міг не долучитися до одного з трендів радянської історіографії другої половини 1980-х рр. – «критики буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії УРСР». О. Гуржій висвітлює свою точку зору щодо українських гетьманів І. Скоропадського та П. Полуботка, стверджуючи, що вони мали на меті вузько-класові цілі – зміцнити економічне й політичне становище верхівки панівного класу – старшини й забезпечити їй монополієне право визиску народних мас України. На думку історика, це була боротьба за владу в середині одного класу – феодалів, яка ніяким чином не поліпшувала тяжкого становища посполитих і рядових козаків. Доволі красномовним є висновок: «... Тому, спроби буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів зобразити гетьманів чи старшин «поборниками» народних інтересів є безпідставними». Історик упевнений, що ці та інші «теорії», висунуті вченими країн капіталу, повністю спростовуються радянською історичною наукою, що ґрунтується на вченні класиків марксизму-ленінізму. При цьому О. Гуржій показав, що Малоросійська колегія за розпорядженням царського уряду здійснювала нагляд за діяльністю Гетьмана, генеральної, полкової та сотенної старшини, обмежувала їхні урядні можливості².

Зміна суспільно-політичної ситуації наприкінці 1980-х рр. не могла не відбитися на дослідницькій проблематиці. Перша стаття, присвячена українській державності, авторства В. Смоля та О. Гуржія «Становлення української феодальної державності» з'явилася під впливом політики «гласності» і була опублікована 1990 р. Автори звернули увагу на обмеження автономних прав України вважаючи, що безперечно обмеження і ліквідація автономії України відбувалися за такими напрямками: підпорядкування її фінансової системи Росії, ліквідація права міжнародних зносин, формування судово-адміністративного апарату та заміна його загальноімперськими нормами і порядками. В. Смоля та О. Гуржій стверджують, що централізаторську політику царизму на Україні здійснювали воєводи, а також Малоросійський приказ (1622-1722 рр.) та Малоросійська колегія (1722-1727 рр., 1764-1786 рр.)³. Отже, можна сміливо зазначити, що на 1990-ті рр. припадає певним

¹ Голобуцький, В. О. (1959). Дядиченко В. А. Нариси соціально-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. *Український історичний журнал*, 6, 148, 150.

² Гуржій, О. І. (1988). Проблеми соціально-економічного розвитку України періоду пізнього феодалізму в буржуазній і буржуазно-націоналістичній історіографії. *Український історичний журнал*, 9, 39, 44.

³ Смоля, В. А., Гуржій, О. І. (1990). Становлення української феодальної державності. *Український історичний журнал*, 10, 20.

чином світоглядна мисленнєва переорієнтація щодо автономних прав України протягом XVIII ст. Красномовним є й те, що цю статтю у змісті подано у рубриці «Новий погляд на проблему».

Отже, історія Гетьманщини здобула незначне висвітлення на шпальтах «УІЖ». Більшість дотичних публікацій географічно присвячені Лівобережній Україні XVIII ст., тематично – соціально-економічній або культурній історії. Проблеми політичної історії Гетьманщини представлені фрагментарно та винятково в руслі радянської концепції соціально-класового протистояння. На цьому тлі цікаво проаналізувати змістове наповнення видання української діаспори – журналу «Український історик».

У найпершому числі «УІ» один із його засновників О. Оглоблин сутність завдання української історіографії в еміграції визначив у такий спосіб: «... виступати рішуче, коли треба і як треба, проти офіційної советської історичної схеми та визначених нею концепцій України; ... об'єктивно і дружньо критикувати поодинокі праці українських советських істориків, маючи при тому зрозуміння для їх ситуації; їх недоліків та помилок, навіть їх фальсифікацій, продиктованих урядовим замовленням і наказом; ... повною мірою оцінювати, відзначати безперечні наукові досяги українських советських істориків»¹. Тобто ставилося цілком конструктивне завдання корегування здобутків радянських науковців. Його реалізація здійснювалася і шляхом заповнення прогалин у знанні української минувшини, що утворилася в радянському історіописанні внаслідок жорсткої селекції історичної науки. Тому на сторінках «УІ» переважна більшість розвідок присвячена козацькій добі, виступу гетьмана І. Мазепи проти російського царату. Історія Гетьманщини XVIII ст., особливо політична її складова, висвітлена доволі побіжно, у контексті інших історичних подій. Окремі аспекти її становища містяться у публікаціях різного формату: статтях, бібліографічних нотатках, рецензіях тощо. Парадигма «УІ» докорінно відрізняється від презентованої в «УІЖ». За тематичним наповненням ці публікації можна об'єднати у кілька груп: особливості політичного становища українських гетьманів і старшини у 1709-1764 рр.; земельне питання; наслідки політики російського царату для розвитку Гетьманщини.

Рис. 2 демонструє представленість досліджень з історії Гетьманщини на шпальтах «УІ» протягом 1963-1990 рр. Ситуація з публікаціями означеної тематики у цьому журналі діаметрально протилежна радянському «УІЖ»: протягом 1960-х рр. з'явилося лише три публікації, проте у 1970-ті – 1980-ті рр. надруковано основну кількість матеріалів (19). Певне підвищення активності авторів припадає на першу половину 1970-х рр., на початок і кінець 1980-х рр. Отже, мусимо відзначити, що «УІ» заповнював прогалини у науковому знанні української історії, котрі утворювалися внаслідок жорсткої селекції історичної інформації в УРСР.

Найперша публікація належить Л. Винару, який у контексті періодизації козацької доби від Хмельниччини до кінця XVIII ст., наголосив на поразці козащини у визвольних змаганнях з Московією, яка поступово втрачала своє керівне становище, політичне значення, зберігаючи при цьому на певний час деяку правову, соціально-економічну окремішність, ідеологічний вплив на розвиток українського історичного життя². В. Омельченко у розвідці «Рід Полетик» через призму перебування представників роду на високих старшинських посадах показав тогочасні можливості підвищення представників впливових сімей соціальною драбиною та розповів про політичні події XVIII ст. – будівництво Української лінії, похід генерала Леонтієва проти Ногайської орди та ін.³

Аналізуючи статтю радянської дослідниці О. Лугової «Про становище України в період капіталізму», Л. Винар зацентрував увагу на її позиції, згідно з якою царизм розпочав колоніальну політику задовго до утвердження капіталізму в Росії, скориставшись возз'єднанням України з Росією на правах автономії, брутально обмеживши останні, особливо у другій половині XVIII ст.⁴. Л. Винар зазначає: «Спершу ми думали, що на сторінках УІЖ розгорнеться справжня наукова дискусія над заторкненими питаннями. Проте в дуже короткому часі довелося розчаруватися. У 9 числі «УІЖ» з'явилася, правдоподібно на замовлення Компартії, відповідь на статтю Лугової, написана С. Я. Боровим «До питання про становище України в період капіталізму»...». Л. Винар критично поставився до намагання останнього довести відсутність у царській Росії дискримінаційної політики відносно України⁵.

¹ Оглоблин, О. (1963). Завдання української історіографії на еміграції. *Український історик*, 1, 2.

² Винар, Л. (1963). Проблема періодизації козацької доби. *Український історик*, 1, 5.

³ Омельченко, В. (1967). Рід Полетик. *Український історик*, 1-2 (13-14), 59-63.

⁴ Винар, Л. (1967). О. І. Лугова, «Про становище України в період капіталізму», *Український Історичний Журнал*, 3, 15-25; *Український історик*, 3-4 (15-16), 138-139.

⁵ Винар, Л. (1967). О. І. Лугова, «Про становище України в період капіталізму», *Український Історичний Журнал*, 3, 15-25. *Український історик*, 3-4 (15-16), 138.

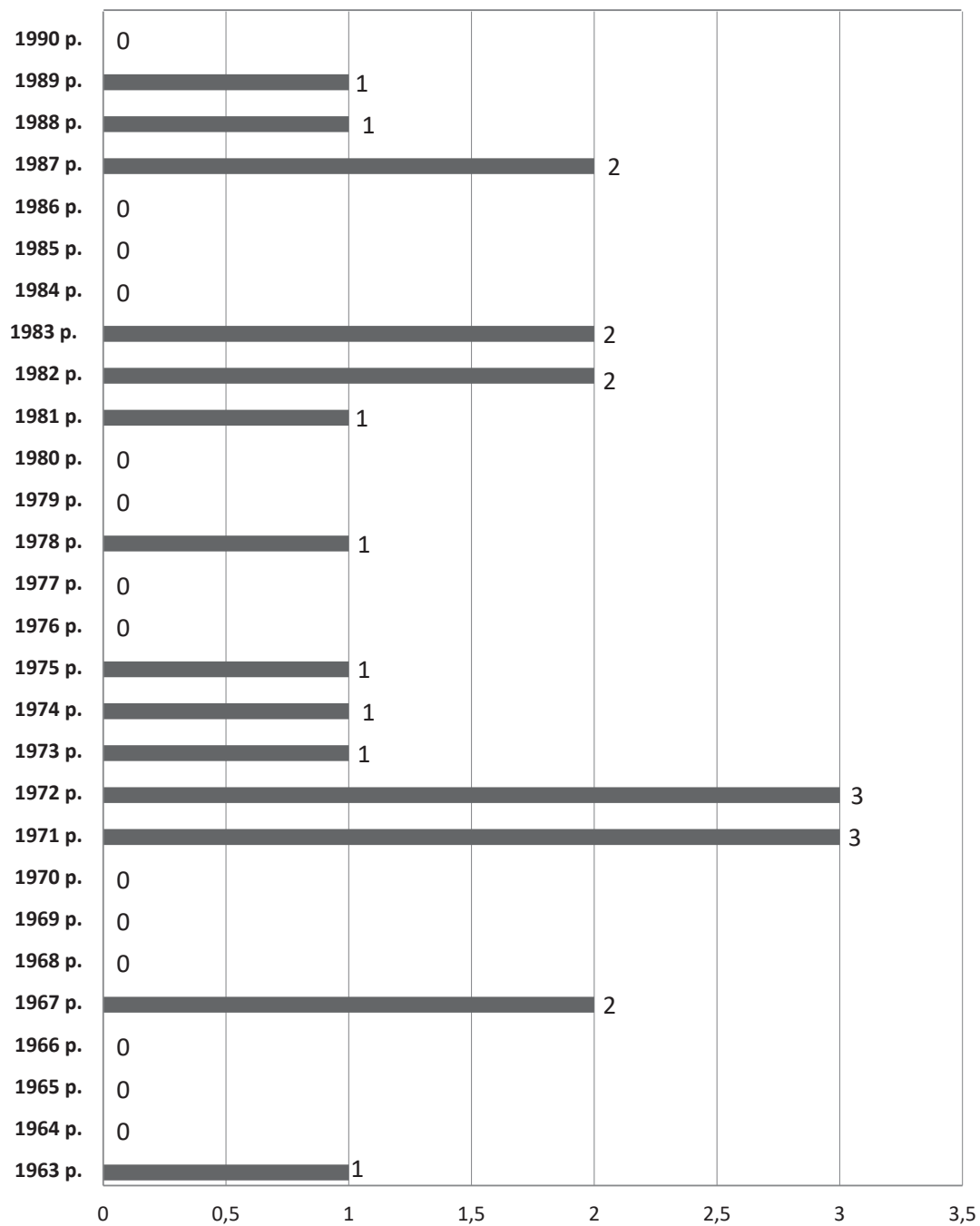

Рис. 2. Кількість публікацій «УІ», присвячених історії Гетьманщини XVIII ст.

Л. Винар, аналізуючи працю джерелознавчого спрямування М. Литвиненко «Джерела історії України XVIII ст.», звертає увагу на те, що в разі відкинення частого покликання автора на Леніна, Маркса і Енгельса, які на думку Л. Винара, не мають жодного відношення до джерелознавчого дослідження автора, а також марксову інтерпретацію провідної верстви в Україні XVIII ст., – тоді треба визнати, що це є вдала спроба вивчення тогочасних джерел¹. Унаслідок характеристики праці В. Голобуцького «Економічна історія УРСР» констатовано, що Росія принесла Україні чимало «користей», ліквідуючи Гетьманщину, а разом з тим і будь-яку автономію для господарського розвитку українських земель².

У рецензії на працю П. Оглоблина «Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетьманщине» Б. Винар звертає увагу на інформацію про економічну політику Петра I, спрямовану проти розвитку українських зовнішніх торговельних зв'язків та запровадження тарифної політики царського уряду задля забезпечення монопольного становища російській продукції на українському ринку³.

О. Баран в огляді-рецензії праці З. Хижняк «Києво-Могилянська академія» звернув увагу на відсутність у радянському дослідженні інформації про соціально-політичні відносини, що впливали на культурно-освітню сферу XVII-XVIII ст., та невелику кількість відомостей щодо зв'язків між Києво-Могилянською академією та козацькою державою, наголошуючи також на тому, що в книзі узагалі не знаходимо багато⁴.

Привертає увагу розвідка В. Сенютовича-Бережного «Козацтво та боротьба старшини-шляхти на Гетьманщині за визнання за нею російським урядом прав дворянства», у якій ідеться про визначення місця української старшини XVIII ст. в політичному середовищі Гетьманщини. Він пише про певні термінологічні особливості та їх сутність для становища старшини: «Добачаючи в назві «шляхта» ознаку благородного походження, козацька старшина, як стан воєнний, починає її охоче вживати при гетьмані Данилі Апостолі, але назва ця за нею закріплюється лише в 60-их роках XVIII століття»⁵. Автор показав, що у першій третині XVIII ст. старшина за своїми офіційними правами від козацтва ще нічим не відрізнялася, будучи його зверхнім шаром. Історик звернув увагу на можливість «кар'єрного зростання» тогочасного козака: «... звичайному козакові шлях до старшинських гідностей не був заказаний і обранням на старшинську посаду, затим через уряд, він міг дістатися до значкового товариства, а там і до «шляхти»». В. Сенютович-Бережний наголошує на піднесенні активності шляхетства на Гетьманщині на початку другої половини XVIII ст. у боротьбі за станові права та українську автономію, акцентуючи увагу на українській позиції на раді у м. Глухові 1763 р. з нагоди перегляду «Прав по которимъ судится малоросійській народъ», відправленні українською шляхтою на чолі з гетьманом К. Розумовським російській цариці прохання щодо відновлення різних старовинних прав⁶.

Наступний вектор – проблематика, пов'язана із земельним питанням у контексті владних можливостей українських керманічів. В. Сенютович-Бережний зацентрував увагу на вищезазначеному питанні на теренах Гетьманщини за часів І. Скоропадського. Він пише про те, що в період його правління було роздано багато військових земель, як вільних, так і несвобідних, аналізуючи при цьому дії російського царя Петра I, який роздавав старшині землі «за вірність» із тих, що відбирали від мазепинців, а також роздачу українських земель за часів Малоросійської колегії «своїм людям», нерідко через підкупи. В. Сенютович-Бережний називає імена тих, хто відзначився

¹ Винар, Л. (1971). М. А. Литвиненко, *Джерела історії України XVIII ст.* Харків: В-во Харківського університету, 204. *Український історик*, 1-2 (29-30), 128.

² Винар, Б. (1971). В. О. Голобуцький, *Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період.* Київ: Вища Школа, 299. (1970) *Український історик*, 1-2 (29-30), 130.

³ Винар, Б. (1972). Олександр П. Оглоблин. *Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетьманщине.* Київ: Государственное издательство Украины. (1925) *Кріпацька фабрика.* Харків-Київ: Пролетар. (1931). *Предкапиталистическая фабрика.* Київ: Государственное издательство Украины, (1925), Oleksander Ohloblyn (1971). *A History of Ukrainian Industry.* Reprint of the three-volume study first published in Kiev in 1925 and 1931. With an editor's preface, a retrospect by the author, and indices. München, Wilhelm Fink Verlag. *Harvard Series in Ukrainian Studies*, 12. *Український історик*, 3-4 (35-36), 133.

⁴ Баран, О. (1971). З. І. Хижняк, *Києво-Могилянська Академія.* Київ: В-во Київського Університету, (1970). *Український історик*, 3-4 (31-32), 123-124.

⁵ Сенютович-Бережний, В. (1973). Козацтво та боротьба старшини-шляхти на Гетьманщині за визнання за нею російським урядом прав дворянства. *Український історик*, 3-4 (39-40), 133-141.

⁶ Там само, 138-139.

великими земельними апетитами. Серед них – полковник Андрій Лубенський та його сестра Настя Скоропадська¹.

У рубриці «Дискусія» маємо англomовну розвідку Ю. Гаєцького «Cossack terminology: suggestions for the study of the Hetmanate, the Ukrainian Cossack State» щодо дослідження козацької термінології. У ній містяться визначення ключових дефініцій, пов'язаних із Гетьманщиною². У англomовній розвідці С. Шерера «Beyond morality: the moral teaching and practice of H. S. Skovoroda (1722-94)» висвітлено культурологічний аспект розвитку українських теренів, пов'язаний із творчістю українського філософа Г. Сковороди³.

Участь українських депутатів у Катеринівській комісії проаналізував М. Палій. До речі, ця публікація є однією з суто політичних, на відміну від інших, що стосуються XVIII ст., опублікованих на сторінках «УІ». М. Палій серед негативних наслідків перебування України під російською окупацією називає такі: великі людські втрати під час будівництва каналів, твердинь Петербурга та інших споруд в московській державі; наруги та кривди від російських військ, що перебували на українських теренах. З правлінням Катерини II дослідник пов'язав останню фазу в історії самостійного існування України⁴.

У століття з дня народження Д. Дорошенка в «УІ» опубліковано його працю «Що таке історія Східної Європи? (До питання про розмежування української і російської історії)». Стаття 1933 р., але вона доволі показова як для характеристики поглядів істориків із діаспори. Автор красномовно та з неабиякою приязню описує Гетьманщину, зазначаючи, що за короткий час вона досягла високого ступеня розвитку просвіти й культури, показала найкращі сторони українського культурно-національного типу, серед яких: народна освіта, вищі школи – Академія й колегії, масові студії молоді за кордоном, розквіт літератури та мистецтва, високий рівень матеріальної культури⁵. Д. Дорошенко звернув увагу на наслідки панування на Лівобережжі російського царату: копання каналів на півночі, нищівні походи на Персію і не менш згубні на Крим, Туреччину та Пруссію, а також знищення української торгівлі та господарського життя. Дослідник зазначив мету російського царату щодо ліквідації України як окремого господарського організму, перетворення її на колоніальний ринок для московської промисловості, ліквідацію автономії, формальне заведення кріпацтва, русифікацію церкви та школи⁶.

Зрушення у транскордонній історичній науці наприкінці 1980-х рр. демонструє публікація М. Брайчевського. Дослідник простежує процес втрати Україною її суверенних прав, зазначаючи, що протягом другої половини XVII і майже цілого XVIII ст. російський царизм уперто, крок за кроком вів наступ на суверенні права українського народу, його державність⁷.

Отже, у другій половині XX ст. у вивченні історії Гетьманщини, як і в українській історичній науці загалом, чітко викристалізувалися дві діаметрально протилежних парадигми – радянська та зарубіжна. Перша (від кінця 1950-х рр.) – розлого презентована у публікаціях «УІЖ». Світоглядний концепт українських радянських авторів щодо історії Гетьманщини XVIII ст. зводився до висвітлення соціально-економічного становища селянства XVIII ст., соціального протистояння, у радянській термінології – «класової боротьби». Загалом на сторінках «УІЖ» розвідки, спеціально присвячені політичній проблематиці Гетьманщини XVIII ст., відсутні. Автори намагалися в повній мірі реалізувати ідею єдиної історичної ретроспективи українського та російського народів, прагнули націлити читача на спільний простір із однаковими проблемами, пов'язаними з боротьбою селянства проти феодалів-загарбників. Публікації «УІ» слід розглядати як виклик радянському історичному нарративу. Проте і тут небагато матеріалів з історії Гетьманщини XVIII ст. Розвідки, презентовані в «УІ», висвітлювали державотворчу ідею періоду козацько-гетьманської доби XVI-XVIII ст.

¹ Сенютювич-Бережний, В. (1973). Козацтво та боротьба старшини-шляхти на Гетьманщині за визнання за нею російським урядом прав дворянства. *Український історик*, 3-4 (39-40), 138.

² Gajecy, G. (1975). Cossack terminology: suggestions for the study of the Hetmanate, the Ukrainian Cossack State. *Український історик*, 1-2 (45-46), 120-126.

³ Scherer, S. (1981). Beyond morality: the moral teaching and practice of H. S. Skovoroda (1722-94). *Український історик*, 1-4 (69-72), 60-73.

⁴ Палій, М. (1978). Участь українських депутатів в Катеринівській комісії. *Український історик*, 1-3 (57-59), 52.

⁵ Дорошенко, Д. (1982-1983). Що таке історія Східної Європи? *Український історик*, 3-4 (75-76); 1 (77), 108.

⁶ Там само, 116-117.

⁷ Брайчевський, М. (1989). Про українську державність. *Український історик*, 4 (104), 78.

Українські історики, які опинилися поза межами етнічної Батьківщини, прагнули довести здатність українців на подальший розвиток власної державності, віднайти та науково обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки та історичну ретроспективу розвитку державності на українських теренах. Водночас парадоксально, що історики, які відносилися до різних світоглядних кіл, перебували у протилежних суспільно-політичних умовах, мали однакову проблему – обмежений доступ до архівних джерел з історії Гетьманщини XVIII ст.: діаспоряни фізично були відірвані від України; радянські науковці – з огляду на ідеологічні перешкоди. Як наслідок, до початку останнього десятиліття XX ст. Гетьманщина XVIII ст. не потрапила до епіцентру наукового нарративу двох українських журналів – «Українського історичного журналу» та «Українського історика». Заповнення прогалини відбулося вже працею наступного покоління дослідників.

References:

1. Atamanenko, A. Ye. (2001). Rozvytok ukraïnskoho istorychnoho tovarystva v Ukraini: diialnist i vydannia. [The development of the Ukrainian historical society in Ukraine: its activities and publications]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Istorychni nauky* [Scientific works of Kamyanets-Podilsky State Pedagogical University. Historical sciences], 7 (9), 43-50. [in Ukrainian].
2. Baran, O. (1971). Z. I. Khyzhniak, Kyievo-Mohylianska Akademiia [Z. I. Khyzhnyak, Kyiv-Mohyla Academy]. *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], 3-4 (31-32), 123-124. [in Ukrainian].
3. Batsak, N. I., Reient, O. P. (2017). Problemy u napriamy doslidzhen istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. V istoriohrafichnii praktytsi «Ukrainskoho istorychnoho zhurnalu» (1957-2017). [Problems and directions of the research of the history of Ukraine of the XIX – early XX centuries in the historiographical practice of «The Ukrainian Historical Journal» (1957-2017)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 6, 61. [in Ukrainian].
4. Bazhan, O. H. (2017). Pershopochatky «UIZh» za dokumentamy TsDAHO Ukrainy. [The original of «The UHJ» according to the documents of the CSAPA of Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 6, 190-206. [in Ukrainian].
5. Braichevskiy, M. (1989). Pro ukrainsku derzhavnist. [About Ukrainian statehood]. *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], 4 (104), 76-81. [in Ukrainian].
6. Doroshenko, D. (1982-1983). Shcho take istoriia Skhidnoi Evropy? (Do pytannia pro rozmezhuвання ukrainskoi i rosiiskoi istorii). [What is the history of Eastern Europe? [On the question of the distinction between Ukrainian and Russian history]]. *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], 3-4 (75-76); 1 (77), 106-118. [in Ukrainian].
7. Gajecky, G. (1975). Cossack terminology: suggestions for the study of the Hetmanate, the Ukrainian Cossack State. *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], 1-2 (45-46), 120-126. [in English].
8. Holobutskiy, V. O. (1959). Diadychenko V. A. Narysy sotsialno-politychnoho ustroiu Livoberezhnoi Ukrainy kintsia XVII-pochatku XVIII st. [Dyadichenko V. A. Essays of the socio-political system of Left-Bank Ukraine of the late XVII-early XVIII centuries]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 6, 148-150. [in Ukrainian].
9. Hurzhii, O. I. (1988). Problemy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy periodu piznoho feodalizmu v burzhuznii i burzhuzno-natsionalistychnii istoriohrafii. [Problems of socio-economic development of Ukraine during the period of the late feudalism in bourgeois and bourgeois-nationalist historiography]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 9, 36-44. [in Ukrainian].
10. Marunia, P. Yu. (1961). Selianski rukhy na Pivnochi Livoberezhnoi Ukrainy (40–70-i roky XVIII st.). [Peasant movements in the north of Left-Bank Ukraine (40s–70s of the XVIII century)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 2, 86-89. [in Ukrainian].
11. Ohloblyn, O. (1963). Zavdannia ukrainskoi istoriohrafii na emihratsii. [Tasks of Ukrainian historiography among emigrants]. *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], 1, 1-3. [in Ukrainian].
12. Omelchenko, V. (1967). Rid Poletyk. [Poletik's genealogy]. *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], 1-2 (13-14), 59-63. [in Ukrainian].
13. Palii, M. (1978). Uchast ukrainskykh deputativ v Katerynivskii komisii. [The participation of Ukrainian deputies in Catherine Committee]. *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], 1-3 (57-59), 52-62. [in Ukrainian].
14. Rychka, V. M. (1994). «Ukrainskyi istorychnyi zhurnal» ta «Ukrainskyi istoryk»: pytannia spivpratsi. [«The Ukrainian Historical Journal» and «The Ukrainian Historian»: questions of cooperation]. *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], 01-04, 355-356. [in Ukrainian].
15. Sakada, L. D. (1997). Dva zhurnaly ukrainskykh istorykiv: «Ukrainskyi istorychnyi zhurnal» ta «Ukrainskyi istoryk». [Two journals of Ukrainian historians: «The Ukrainian Historical Journal» and «The Ukrainian Historian»]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 4, 58-68. [in Ukrainian].
16. Sakada, L. (2003). «Ukrainskyi istoryk»: heneza, tematyka, postati. [«The Ukrainian Historian»: the origin, themes, figures]. New York, Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy. [in Ukrainian].
17. Scherer, S. (1981). Beyond morality: the moral teaching and practice of H. S. Skovoroda (1722–1794). *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], 1-4 (69-72), 60-73. [in English].

18. Seniutovych-Berezhnyi, V. (1973; 1974). Kozatstvo ta borotba starshyny-shliakhty na Hetmanshchyni za vyznannia za neiu rosiiskym uriadom prav dvorianstva. [Cossacks and the struggle of the chieftain-gentry for recognition of the nobility's rights by the Russian government in the Hetmanate]. *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], 3-4 (39-40), 133-141; 1-3 (41-43), 76-84. [in Ukrainian].
19. Smolii, V. A., Hurzhii, O. I. (1990). Stanovlennia ukrainskoi feodalnoi derzhavnosti. [The formation of the Ukrainian feudal State system]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 10, 10-20. [in Ukrainian].
20. Tkachenko, M. M. (1964). Do pytannia pro sotsialno-ekonomichni rozvytok Livoberezhnoi Ukrainy (druha polovyna XVII – pochatok XVIII st.). [On the question of socio-economic development of Left-Bank Ukraine (the second half of the XVII – the beginning of the XVIII centuries)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 1, 77–81. [in Ukrainian].
21. Tyshchenko, M. F. (1963). Pro uchast Livoberezhnoi Ukrainy v zovnishnii torhivli Rosii u XVIII st. [About the participation of Left-Bank Ukraine in Russia's foreign trade in the XVIII century]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 6, 105-107. [in Ukrainian].
22. Vynar, L. (1971). M. A. Lytvynenko, Dzherela istorii Ukrainy XVIII st. Kharkiv: V-vo Kharkivskoho universytetu, [M. A. Litvinenko, Sources of the history of Ukraine of the XVIII century. Kharkiv: the Publishing House of Kharkiv University]. *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], 1-2 (29-30), 128. [in Ukrainian].
23. Vynar, B. (1971). V. O. Holobutskyi, Ekonomichna istoriia Ukrainy RSR. Dozhovtnevyi period. [V. O. Golobutsky, The economic history of the Ukrainian SSR. Pre-October period]. Kyiv: Vyshcha Shkola. *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], 1-2 (29-30), 130. [in Ukrainian].
24. Vynar, L. (1967). O. I. Luhova, «Pro stanovyshe Ukrainy v period kapitalizmu», *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 3, 15–25. [O. I. Lugova, «About the situation of Ukraine in the time of capitalism», *The Ukrainian Historical Journal*, 3, 15-25]. *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], 3 *Oleksander P. Ogloblin*. -4 (15-16), 138-139. [in Ukrainian].
25. Vinar, B. (1972). *Ocherki istorii ukrainskoi fabryki. Manufaktura v Getmanshchine* [Essays on the history of the Ukrainian factory. Manufactory in the Hetmanate]. Kyiv: Gosudarstvennoe izdatelstvo Ukrainy. [in Russian].
26. Vinar, B. (1925). *Kripatska fabryka* [Serf factory] Kharkiv-Kyiv: Proletar. [in Ukrainian].
27. Vinar, B. (1931). *Predkapitalisticheskaia fabrika* [Pre-capitalist factory]. Kiev, Gosudarstvennoe izdatelstvo Ukrainy. [in Russian].
28. Ogloblyn, O. (1971). *A History of Ukrainian Industry*. Reprint of the three-volume study first published in Kiev in 1925 and 1931. With an editor's preface, a retrospect by the author, and indices. München, Wilhelm Fink Verlag, 3 v. in 1. Harvard Series in Ukrainian Studies. [in English].
29. Vynar, L. (1963). Problema periodyzatsii kozatskoi doby [The problem of periodization of the Cossack era]. *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], 1, 3-5. [in Ukrainian].
30. Yas, O. V. (2017). «Ukrainskyi istorychnyi zhurnal» u dzerkali diaspornykh chasopysiv: daidzhest 1958-1992 [«The Ukrainian Historical Journal» in the mirror of the Diaspora journals: the digest of 1958-1992]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 6, 207. [in Ukrainian].